

Анотации

Висвітлено базові характеристики інтелектуальної еліти України. Виділено ряд тенденцій у розвитку вітчизняної інтелектуальної еліти: кристалізація її як групи, що стикається із проблемами її виокремлення із груп-донорів; домінування в сприйнятті інтелектуальної еліти суб'єктивних характеристик; прихильність до постмодерністських цінностей і використання ресурсів постіндустріального суспільства в процесі структурування; несуперечливість ідентифікації тощо.

Освещены базовые характеристики интеллектуальной элиты Украины. Выделен ряд тенденций в развитии отечественной интеллектуальной элиты: кристаллизация ее как группы, сочетающаяся с проблемами ее выделения из групп-доноров; доминирование в восприятии интеллектуальной элиты субъективных характеристик; приверженность постмодернистским ценностям и использование ресурсов постиндустриального общества в процессе структурирования; непротиворечивость идентификации и др.

Basic characters of intellectual elite of Ukraine are described. A number of following trends in the development of domestic intellectual elite is marked out. These trends are: crystallization of this elite as a group that is combined with the problems of its recruitment from the group-donors; domination of subjective characters in the process of intellectual elite's perception; adherence to postmodern values and usage of post-industrial society's resources in the process of structuring; consistency of identification and others.

УДК 316.74:[378.01:34](477)

Г. П. САВОШ,

*кандидат соціологічних наук,
доцент кафедри соціології*

Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПРОЦЕСУ ВИХОВАННЯ У СУЧАСНОМУ ВІЗ

Сучасне українське суспільство дедалі більше цікавить питання про те, яким чином сформувати та розвивати особистість, що буде нарощувати потенціал України. До останнього часу одним з таких механізмів вважалося виховання, яке сьогодні не має однозначних оцінок. Проте потреба в такій формі соціальної взаємодії існувала завжди. Тому важливо з'ясувати питання про його сутність, шляхи та форми реалізації.

Витоки аналізу даного кола питань сягають соціологічних ідей М. Вебера, Дж. Дьюї, Е. Дюркгейма, М. Мід, Дж. Макгрегора, Ч. Бернарда та інших зарубіжних і вітчизняних учених. Процесу самовизначення в різних сферах життєдіяльності, формуванню активної життєвої позиції особистості, яка містить у собі переконання, принципи, установки, присвячені роботи Н. Ф. Наумової, Е. А. Саар, М. Х. Тітми. Поглибленню уявлень про шляхи впливу на процеси самовиховання, самореалізації особи, її ціннісних орієнтацій сприяли роботи Г. Л. Ворони, І. Н. Гаврилюка, Є. І. Головахи, А. Г. Здравомислова, В. Л. Оссовського, Т. Є. Старченко, В. О. Лозового. Вивченню особливостей студентської молоді присвячені роботи Л. Я. Рубіної, В. Г. Лісовського. Дослідженням теоретико-методологічних проблем

організації виховної роботи у вищих навчальних закладах та особливостями організації роботи зі студентською молоддю в умовах суспільних змін займаються такі вчені, як В. І. Астахова, К. Г. Михайлова, Б. Л. Белова, К. В. Астахова, Є. А. Подольська, Л. Г. Сокурянська та ін. Проте окремого розгляду потребує аналіз нормативно-правових засад виховного процесу, бо він є відображенням соціального контролю суспільства.

Виховання у вищому навчальному закладі безпосередньо пов'язано із соціокультурним середовищем, що формується суспільством узагалі. За сучасних умов воно набуває особливих рис, що безпосередньо впливає на характер та зміст механізмів виховання.

Як зазначають дослідники [1], на сучасному етапі розвитку українське суспільство характеризується процесами трансформації, модернізації та постмодернізації. Вони створюють особливі суперечливі умови для формування особистості, до яких, на наш погляд, можна віднести: культурну невизначеність (яка призводить до аномічного стану суспільства); фрагментарність соціального буття; деканонізацію; поверховість (домінування повсякденності як центру буття) тощо. За таких умов, на думку А. Інкелеса, виникає синдром

«сучасної особистості», який містить дев'ять ознак [2, с. 586]: відкритість інноваціям та змінам; усвідомлення множинності існуючих думок та поглядів, готовність висловлювати й обґрунтовувати власну думку та водночас толерантність до інших; концентрація уваги скоріше на майбутньому, ніж на минулому; відчуття суб'єктивної сили; прагнення передбачати майбутні події та планувати свої майбутні дії; довіра до соціального порядку; визнання неминучості існуючої нерівності в розподілі благ, цінностей, привілеїв на основі чітко виражених принципів; самовдосконалення, освіта; повага до чеснот інших людей.

Формування такої особистості – завдання суспільства та його соціальних інститутів, зокрема освіти. Але в умовах трансформації та модернізації соціальні регулятивні механізми сконцентровані саме в правовій сфері, бо вона є найбільш універсальною та усталеною порівняно з іншими соціальними регуляторами. Саме тому важливим, на наш погляд, є аналіз законодавчої бази виховного процесу в системі вищої освіти України.

Оскільки виховання й освіта – це ключові сфери розвитку особистості, суспільства та держави, то правові норми, які регулюють їх розвиток, мають стратегічне та принципове значення. Саме вони значною мірою детермінують характер та цілеспрямованість виховного процесу в сучасному суспільстві взагалі та у вищих навчальних закладах зокрема.

Аналіз законодавчо-нормативних документів демонструє, що питанням виховання в Україні приділяється значна увага. Так, на закріплення позитивних змін у сфері вищої освіти та визначення основних вимог щодо її подальшого розвитку спрямований Закон України «Про вищу освіту» [3]. Цей закон спрямований, у першу чергу, на забезпечення як права громадянина на освіту, що закріплене у ст. 53 Конституції України, так і потреб суспільства й держави у кваліфікованих фахівцях.

Стосовно процесу виховання у вищій школі йдеться у ст. 51 указанного Закону «Обов'язки педагогічних та науково-педагогічних працівників». Так, зазначається, що окрім постійного підвищення професійного рівня, педагогічної майстерності та наукової кваліфікації, окрім забезпечення високого науково-теоретичного та методичного рівня викладання дисциплін педагогічні та науково-педагогічні працівники зобов'язані додержуватися педагогічної етики та моралі, а саме: поважати гідність інших; бути достойним

прикладом для осіб, що навчаються; шанобливо ставитися до громадян, дотримуватися високої культури спілкування; не допускати дій і вчинків, які можуть негативно вплинути на репутацію педагогічного працівника [3]. Тобто сама особистість викладача має стати гарантом гідного громадянського виховання молоді у вищих навчальних закладах.

У Законі України «Про вищу освіту» зазначені й основні напрямки розвитку виховного процесу у вищій школі, а саме: поперше, заходи для розвитку духовності, виховання патріотизму та поваги до історичної спадщини українського народу, впровадження у свідомість молоді загальнолюдських моральних цінностей, виховання оптимізму та впевненості кожної людини у своєму майбутньому, становлення здорового способу життя; по-друге, сприяння утвердженню у свідомості осіб, що навчаються, історично притаманних українському народові високих моральних цінностей, спрямованих на засвоєння кращих зразків вітчизняної та світової духовної спадщини; і, по-третє, забезпечення утвердження Конституції як основного закону країни, конституційних положень про те, що людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність є найвищою соціальною цінністю.

На важливості виховної складової в роботі вищої школи наголошує і документ «Про початок нового 2004/05 навчального року у вищих навчальних закладах». У ньому, зокрема, зазначається, що особливої уваги в сучасних умовах набувають питання виховання студентства. Головним завданням на сьогодні є патріотичне, громадянське виховання молоді, створення систем психологічних та педагогічних впливів на особистість студента з метою виховання у нього прагнення до здорового способу життя, вміння та навичок протистояти негативному впливу асоціального середовища.

У цьому ж документі зазначено, що одним із засобів реалізації цих ідей є відродження та адаптування до нових умов руху студентських будівельних загонів, широке їх залучення на умовах госпрозрахунку до благоустрою території та приміщень вищих навчальних закладів. На наш погляд, на цьому моменті слід зупинитися докладніше.

Чи не вперше законодавчо підтверджений той факт, що в історії радянської України є чимало плідних зразків форм діяльності та, зокрема, форм організації молодіжної активності, які здатні ефективно працювати в сучасних умовах. Такий підхід є сам по собі ви-

ховним, оскільки вчить суспільство сприймати власну історію не вибірково, а цілісно, без «білих плям» та ідеологічних перекручень. Той факт, що правовий документ вищої школи фіксує цю історично виважену позицію, дає змогу говорити про дійсно позитивні зміни не тільки безпосередньо в роботі вищої школи, але і в суспільній свідомості, рівень розвитку якої є прямим наслідком функціонування системи освіти.

Не менш плідним є ще один засіб реалізації основних напрямків виховного процесу у вищій школі – студентське самоврядування. У «Положенні про державний вищий навчальний заклад» від 5 вересня 1996 р. № 1074 у редакції від 13 серпня 1999 р. питанню студентського самоврядування відведено окремий розділ (пп. 49–57) [4]. Зокрема у п. 49 указанного документа зазначається, що «студентське самоврядування у вищому навчальному закладі функціонує з метою забезпечення виконання студентами своїх обов'язків та захисту їх прав і сприяє гармонійному розвитку особистості студента, формуванню у нього навичок майбутнього організатора, керівника» [4]. Отже, теза про необхідність у вищій школі готувати не просто висококваліфікованих фахівців будь-якої галузі, а формувати особистість громадянина, готувати до організаційної та адміністративної роботи в демократичній державі є законодавчо затвердженою. Саме тут, на наш погляд, простежуються постмодернізаційний потенціал студентства. Бо надання широкого спектру прав студентському самоврядуванню спрямоване саме на формування нової генерації творчих професіоналів, здатних вирішувати не тільки вузькопрофесійні, але й соціальні та глобальні проблеми.

Динамізм, притаманний сучасній цивілізації, зростання соціальної ролі особистості, гуманізація та демократизація суспільства, інтелектуалізація праці, швидка зміна техніки й технологій в усьому світі – все це потребує створення умов для постійного вдосконалення особистості, а роль освітніх установ при цьому є однією з найважливіших. Саме з цим пов'язане докорінне реформування системи освіти.

У державній національній програмі «Освіта» («Україна XXI століття») вказано, що існуюча в Україні система освіти перебуває у стані, що не задовольняє вимог, які постають перед нею в умовах розбудови української державності, культурного та духовного відродження народу. Це виявляється, передусім, у невідповідності освіти запитам особистості,

суспільним потребам та світовим досягненням людства; знеціненні соціального престижу освіченості та інтелектуальної діяльності; у спотворенні цілей та функцій освіти, бюрократизації всіх ланок освітньої системи [5]. Тому виникла необхідність у розробці цілісної Програми, яка б забезпечила випереджальний розвиток усієї освітньої галузі. Серед пріоритетних напрямків реформування освіти в українській державі Програма «Освіта» значну увагу приділяє виховному процесу. Зокрема зазначається, що до таких напрямків слід віднести «забезпечення моральної та психологічної готовності громадян до здобуття освіти; забезпечення у кожному навчально-виховному закладі відповідних умов для навчання і виховання фізично та психічно здорової особи; запобігання пияцтву, наркоманії, насильству, що негативно впливають на здоров'я людей» [5].

У переліку шляхів реформування освіти першими названі ті, що стосуються виховання в особистості орієнтованості на гуманістичні та загальнонаціональні цінності, а саме: «створення у суспільстві атмосфери загальнодержавного, всенародного сприяння розвитку освіти, неухильної турботи про примноження інтелектуального та духовного потенціалу нації, активізація зусиль усього суспільства для виведення освіти на рівень досягнень сучасної цивілізації, залучення до розвитку освіти всіх державних, громадських, приватних інституцій, сім'ї, кожного громадянина; подолання девальвації загальнолюдських гуманістичних цінностей та національного нігілізму, відірваності освіти від національних джерел» [5].

Отже, Програмою передбачені два основні шляхи реформування виховної складової процесу освіти – його гуманізація та загальнонаціональна спрямованість.

Державна національна програма «Освіта» є важливим елементом законодавчої бази виховного процесу у вищій школі ще й тому, що в ній визначені поняття, головна мета та пріоритетні напрямки національного виховання.

Головною метою виховання визнано набуття молодим поколінням «соціального досвіду, успадкування духовних надбань українського народу, досягнення високої культури міжнародних взаємин, формування у молоді незалежно від національної належності особистісних рис громадян Української держави, розвиненої духовності, фізичної досконалості, моральної, художньо-естетичної, правової, трудової, екологічної культури» [5].

Якщо проаналізувати названі вище на-

прями реформування виховання, то їх можна певним чином згрупувати і визначити, що на сьогодні найактуальнішими напрямками виховання є шість. Перш за все, це патріотичне виховання; по-друге – моральне виховання; по-третє – фізичне виховання. Ця тріада гарантує можливість суспільству існувати серед інших суспільств та держав. Наступні три напрямки дають йому змогу гідно розвиватися: це правове, екологічне та естетичне виховання. Плідна робота в цих напрямках усіх соціальних інститутів, зайнятих у процесі виховання, має забезпечити створення дійсно унікальної системи виховання, що формувала б громадянина держави, здатного мислити і діяти в глобальних масштабах за умов постмодернізаційних змін.

Ще одним важливим документом розвитку системи освіти в Україні, прийнятим із метою визначення стратегії та основних напрямків її подальшого розвитку, є Національна доктрина розвитку освіти [6]. У цьому документі враховані ті зміни в освітній сфері, які відбулися за часів незалежності України. Національна доктрина розвитку освіти визначає систему концептуальних ідей та поглядів на стратегію й основні напрями розвитку освіти в першій чверті XXI ст.

Формулюючи мету розвитку освіти, автори доктрини чітко вказали її виховний характер: «мета державної політики щодо розвитку освіти полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатись протягом життя, оберігати і примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти» [6]. Такий характер мети знайшов відображення і в переліку пріоритетних напрямів державної політики щодо розвитку освіти. Не випадково першими з напрямків названі саме ті, які спрямовані на виховання особистості громадянина: по-перше, особистісна орієнтація освіти; по-друге, формування національних і загальнолюдських цінностей; по-третє, пропаганда здорового способу життя. Інакше кажучи, держава бере на себе відповідальність, у першу чергу, за виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до українського народу, сучасної європейської цивілізації, орієнтується в реаліях та перспективах соціокуль-

турної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється. Держава зобов'язується забезпечувати збереження та збагачення українських культурно-історичних традицій, виховання шанобливого ставлення до національних святинь, української мови, а також до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживають в Україні, формування міжетнічних і міжособистісних відносин. Виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій культури, віросповідання та мови спілкування народів світу стає за таких умов державною справою.

Реалізація такої державної політики щодо виховання громадян можлива тільки через дієвість усієї системи освіти, де важливу роль відіграє вища освіта. Таким чином, ці пріоритетні напрямки є не просто задекларованими державними зобов'язаннями, а напрямками активних дій вищої школи, яка переорієнтує свою діяльність із суто науково-просвітницької на навчально-виховну, де наука стає підґрунтям органічної єдності навчально-виховного процесу.

Названі стратегічні документи розвитку системи освіти в Україні окреслюють основні проблеми роботи в освітній сфері, наголошуючи на виховному аспекті освітнього процесу як на пріоритетному. Як свідчить наш аналіз, законодавча база розвивається в напрямку конкретизації галузей діяльності соціальних інститутів щодо реалізації окреслених завдань. Одним із документів, що конкретизує діяльність системи освіти в царині правового виховання, є Указ Президента України про Національну програму правової освіти населення, затверджений 18 жовтня 2001 р. [8], Загальнодержавна програма підтримки молоді на 2004–2008 роки, затверджена Верховною Радою 18 листопада 2003 р. Указ Президента України «Про невідкладні додаткові заходи щодо зміцнення моральності у суспільстві та утвердження здорового способу життя» від 15 березня 2002 р. тощо.

Узагальнюючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що законодавча база виховного процесу у вищій школі відповідає системному підходу до аналізу виховання, що торкається як виховання взагалі, так і окремих його напрямків. Аналіз нормативно-законодавчої бази дозволяє нам виокремити ключові принципи, покладені в основу правового регулятора виховання у вищій школі

України: історизм; наступність; комплексність; багато суб'єктність; цілісність; єдність суб'єктів та середовища тощо.

Відповідно до нормативної бази, основними суб'єктами виховання є суспільство, що через навколишнє соціальне середовище впливає на особистість; особистість, яка є об'єктом виховання й одночасно суб'єктом виховання й самовиховання; викладач і фахівці у сфері виховання.

У сучасному виховному процесі дедалі більшого значення набуває суб'єкт-суб'єктна взаємодія, в умовах якої за кожним учасником навчально-виховного процесу визнається право та здатність на власне рішення. Розвиток суб'єкт-суб'єктних відносин сприяє більшій цілеспрямованості й актуалізації виховного потенціалу.

Аналіз законодавчої бази виховного процесу свідчить про єдність і несуперечливість уже існуючих законодавчих актів, які регулюють виховний процес у вищій школі, про їх гуманістичну спрямованість. Це, у свою чергу,

є підтвердженням соціального замовлення на виховання в українському суспільстві, значна роль у реалізації якого належить вищим навчальним закладам. Однак фактично існуюча система виховної роботи, зокрема у вищих навчальних закладах, поки що залишається неефективною. Частково це пов'язано з тим, що українське суспільство перебуває у трансформаційному стані; процеси ж модернізації та постмодернізації ще мають фрагментарний характер.

Задекларованість, але практична недорозвиненість принципів виховання у вищій школі потребує впровадження в законодавство чіткого та ефективного механізму забезпечення такого виховного процесу. З проведеного аналізу законодавчої бази виховання у вищій школі стає очевидним той факт, що законодавчі зусилля влади здебільшого спрямовані на розробку методологічних, концептуальних, стратегічних законодавчих актів, у той час як стан суспільної свідомості, особливо молодіжної, вимагає прийняття конкретних рішень з урахуванням синдрому «сучасної особистості».

Література

1. Михальченко Н. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы / Н. Михальченко. – К., 2001.
2. Штомпка П. Социология. Анализ современного общества ; пер. с польск. С. М. Червоной. – М. : Логос, 2005. – 664 с.
3. Про вищу освіту : закон України від 17 січ. 2002 р. № 2984-III // Вища освіта в Україні : нормат.-прав. регулювання / М-во юстиції України, М-во освіти і науки України ; за заг. ред. А. П. Зайця, В. С. Журавського. – К. : Форум, 2003.
4. Про державний вищий навчальний заклад : положення від 05 верес. 1996 р. № 1076 : в редакції від 13 серп. 1999 р. // Вища освіта в Україні : нормат.-прав. регулювання / М-во юстиції України, М-во освіти і науки України ; за заг. ред. А. П. Зайця, В. С. Журавського. – К. : Форум, 2003.
5. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») : затв. Постановою Кабінету Міністрів України від 3 лист. 1993 р. № 896 // Лига : Закон [Электронный ресурс] : компьютер. – правовая система / Всеукр. сеть распространения правовой информ. – [Электрон. прогр.]. – Версия 7.4. – К., 2006. – Загл. из рук. для пользователя.
6. Національна доктрина розвитку освіти України : затв. Указом Президента України від 17 квіт. 2002 р. № 347/2002 // Освіта України. – 2002. – 23 квітня. – С 4–6.

Надійшла до редколегії 04.09.2009

Анотації

Розглянуто основні нормативно-правові документи, які регулюють виховний процес у ВНЗ. Звернено увагу на загальне значення нормативного регулювання даного процесу. Проведено аналіз напрямків, форм, методів, суб'єктів виховання, представлених в нормативних актах.

Рассмотрены основные нормативно-правовые документы, регулирующие воспитательный процесс в вузе. Обращено внимание на общее значение нормативного регулирования данного процесса. Проведен анализ направлений, форм, методов, субъектов воспитания, представленных в нормативных актах.

The article is devoted to consideration of basic normative and legal documents, which regulate educational process in higher educational establishments. Attention is paid to the common value of normative regulation of this process. The analysis of directions, forms, methods, subjects of education, presented in normative acts, is conducted.